

Смолин Я. В.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ ФІНАНСОВОГО ФАКТОРИНГУ

GENESIS OF FINANCIAL FACTORING

Ця стаття присвячена дослідженню питання історії виникнення сучасного фінансового факторингу, який передбачає надання послуг з фінансування під уступку права грошової вимоги. Наводяться та аналізуються основні підходи науковців до виникнення факторингу, як різновиду зобов'язань. Вивчається стан правового регулювання факторингу на відповідному етапі. З'ясовується зміст зобов'язальних відносин, наявність яких пов'язують з виникненням факторингу на відповідному етапі історичного розвитку держави і права з урахуванням запропонованої концепції виникнення факторингу. Детальна увага приділяється аналізу розвитку ринку товарів та послуг, починаючи з доби Середньовіччя. Досліджується виникнення торговельного посередництва в добу середньовіччя, аналізуються послуги, які надавались агентами на користь принципалів-торговців. Вивчається зміст послуг, які надавались факторами в XVII ст., з яким пов'язують зародження поняття факторингу та ринку факторингових послуг в Англії, а також у період активного використання у комерційній практиці товарного факторингу.

Аналізується еволюція товарного факторингу у фінансовий, зміст послуг, які надавались фактором на користь постачальника у період, що передував зародженню фінансового факторингу. Вивчаються соціально-економічні, фінансово-адміністративні передумови, в яких розвивався товарний факторинг, що передував виникненню факторингу, як різновиду фінансування фактором постачальника. Досліджуються джерела правового регулювання факторингу, на підставі чого з'ясовуються зміст факторингу, як різновиду зобов'язань, аналізується пристосованість положень чинного законодавства до потреб вільного обігу прав грошових вимог в умовах здійснення факторингових операцій. На підставі наведено робляться висновки про те, що сучасний фінансовий факторинг, як різновид фінансування під уступку права грошової вимоги, виник у XX столітті. На підставі дослідження тенденцій розвитку правового регулювання факторингу, наводяться висновки про належність фінансового факторингу до продуктів комерційної практики та його звичаєву природу.

Ключові слова: фактор, факторинг, товарний, фінансовий, посередницький, уніфікація, фінансування, комерційна практика, звичай.

This article is devoted to the study of the history behind the emergence of modern financial factoring, which involves the provision of financing services under the assignment of monetary receivables. The main approaches by scholars to the origin of factoring as a type of obligation are highlighted and analyzed. The state of legal regulation concerning factoring at various stages is examined. The content of binding relationships associated with the emergence of factoring during specific periods of state and legal development is clarified, taking into account the proposed concept of factoring's emergence. Detailed attention is paid to the analysis of the development of the goods and services market, starting from the Middle Ages. The emergence of trade mediation in the Middle Ages is studied, and the services provided by agents for the benefit of merchant principals are analyzed. The nature of the services provided by factors in the 17th century is examined, linking the emergence of the concept of factoring and the factoring services market in England to this period, as well as during the period when commodity factoring was actively used in commercial practice.

The evolution of commodity factoring into financial factoring and the services provided by the factor for the supplier's benefit in the period preceding the birth of financial factoring are analyzed. The socio-economic, financial, and administrative prerequisites that led to the development of commodity factoring, which preceded the emergence of factoring as a type of supplier financing by a factor, are also studied. The sources of legal regulation concerning factoring are investigated, clarifying the content of factoring as a type of obligation and analyzing the suitability of current legislative provisions to meet the needs of free circulation of monetary receivables within the context of factoring operations. Based on the above, it is concluded that modern financial factoring, as a type of financing under the assignment of monetary receivables, arose in the 20th century. From the study of trends in the legal regulation of factoring, conclusions are drawn about the customary nature of financial factoring and its roots in commercial practice.

Key words: factor, factoring, commodity, financial, intermediary, unification, financing, commercial practice, custom.

Постановка проблеми. Факторинг належить до засобів фінансування суб'єктів підприємницької діяльності, без якого існування сучасного ринку товарів, робіт та послуг є неможливим. У країнах Європи, зокрема, Франції, Італії, Португалії, Бельгії, Нідерландах, Іспанії, – показники фінансування ВВП за рахунок факторингових послуг становлять від 14,5 до 19,5% [1]. Факторинг є другою за обсягом фінансовою послугою на ринку небанківських фінансових послуг України [2]. В умовах зростання обсягу факторингових послуг виникає необхідність у належному правовому регулюванні, створення оптимальних правових механізмів для розвитку ринку факторингових послуг як на національному, так і міжнародному рівнях.

Однак, вдосконалення стану правового регулювання факторингових операцій є неможливим без детального вивчення правової природи договору факторингу, змісту факторингових операцій, які застосовуються у комерційній практиці, генезису сучасного фінансового факторингу. У науці відсутній єдине бачення його виникнення, історичних етапів розвитку фінансового факторингу. Питання генезису факторингових зобов'язань, які активно застосовуються у комерційній практиці на сьогоднішній час, залишається остаточно не вирішеним юриспруденцією. Зазначене обумовлює необхідність проведення досліджень історії виникнення сучасного фінансового факторингу.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження історії виникнення факторингу присвячені праці ряду як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких К. Меріш, Д. Остхаймера, Ф. Феррарі, Н.В. Тараба, Я.О. Чапічадзе, О.І. Ступницький, В.М. Кверда, Ф. Селінджер, Д. Тедж, Дж. Гілберт та інші.

Однак, дослідження історії виникнення факторингу у ряді випадків, містять фрагментарний характер, зводяться до висунення гіпотез виникнення відповідного правового явища, наведення авторами власного бачення появи факторингу, чи обґрунтованості відповідних концепцій його виникнення. Водночас, станом на сьогоднішній день, відсутні комплексні дослідження історії виникнення факторингу, його генезису, стану та джерел його правового регулювання на відповідному етапі розвитку цього явища.

Метою цієї статті є аналіз існуючих підходів до появи факторингу, концепцій його виникнення, а також встановлення періоду виникнення фінансового факторингу, його генезису як явища об'єктивної дійсності з урахуванням стану соціально-економічних відносин між учасниками ринку товарів та послуг та стану і джерел правового регулювання факторингових відносин.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день відсутня єдина точка зору щодо моменту виникнення факторингу, етапів його історичного розвитку. У літературі, присвяченій факторингу простежується декілька підходів щодо історичних етапів його виникнення та розвитку. На думку однієї групи науковців та практиків, факторинг виник ще в часи Стародавнього Світу. На думку К.Меріш та Д.Остхаймера, перші згадки про факторинг можна віднайти в працях стародавніх вавилонян, фінікійців, халдеїв та римлян [3, с. 35]. Появу факторингу пов'язують із зародженням комерції, що мало місце 4 тис. років з розвитком цивілізації стародавньої Месопотамії. Жителі Месопотамії першими розробили писемність, а також структурували ділові кодекси [4]. В період правління царя Хамураппі існувала практика надання комерційного кредиту, правове регулювання якого передбачено положеннями параграфу 113 Кодексу Хамураппі [5, с. 17]. Факторинг розглядають як різновид кредитування. Тому, виникнення останнього пов'язують із зародженням кредитних відносин. Подібним чином, окремі науковці пов'язують виникнення факторингу з розвитком форм кредитування, ознаки якої притаманні праву Стародавнього Риму [3, с. 36].

В період розвитку держави та права Стародавнього Риму розвинувся та набув подальшого правового регулювання оборот майнових вимог зобов'язального характеру. Майнова цінність грошових зобов'язань спричинили появу відповідних для цього правових механізмів передачі, які забезпечували вільний оборот таких прав грошових вимог, до переліку яких належить і цесія, яка лежить в основі сучасного факторингу. Подібний правовий механізм застосовувався також і до передачі боргових зобов'язань за векселями. Завдяки цьому виникає делегація в її традиційних формах – новації та цесії [6, с. 141]. Таким чином, техніко-юридичні

механізми передачі прав грошових вимог виникли та набули відповідного правового регулювання саме у праві Стародавнього Риму. Пізніше римляни почали продавати векселі з дисконтом [7]. У цьому прихильники концепції виникнення факторингу у добу Стародавнього Світу також вбачають схожість зазначеної операції з механізмом фінансування під час проведення факторингових операцій.

Римське приватне право набуває довершеного характеру завдяки абстрактності його положень. Така особливість останнього створила можливість для відокремлення правової матерії від її основ та використання у правотворчій діяльності як середньовіччя, починаючи з XII ст., так і в наступних капіталістичних формаціях [8, с. 18]. Зазначена особливість сприяла рецепції римського приватного права, забезпечувала наступність в правотворчій практиці наступних формацій та генетичну спорідненість приватного права національних правових систем із римським приватним правом.

Саме в римському приватному праві вироблені правові інститути та техніко-юридичні механізми передачі прав грошових вимог, які покладені в основу набуття прав грошових вимог за договором факторингу. Стаття 1 Конвенції УНІ-ДРУА «Про міжнародний факторинг» передбачає здійснення факторингових операцій через уступку права грошової вимоги, передбачаючи, що постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке впливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання [9]. Однак, стверджувати про виникнення сучасного факторингу саме в період Стародавнього світу не доводиться. Законодавством того періоду не врегульовувало факторингові операції, а комерційній практиці доби Стародавнього світу факторинг, як різновид зобов'язальних відносин, не був відомим. Однак, юридичні конструкції, як попередники факторингових операцій застосовувались та набули відповідного правового регулювання.

Представники елементної концепції виникнення факторингу вважають, що факторинг виник в добу середньовіччя. Існують історичні

згадки про те, що факторингові операції (як різновид посередницьких торговельних операцій) застосовувались на території континентальної Європи вже в XII столітті. Саме в цей час у торговельній практиці Італії практикувалось надання фермерам, які брали активну участь у розвитку місцевої торгівлі злаковими культурами, аванси в рахунок продукції, поставленої за кордон. Також, в цей час існувала практика продажу товарів в кредит. Вже в XIII–XVI століттях торговельні посередники-комісіонери практикували реалізацію товарів від імені принципала, надавали торговцям товарів аванси в рахунок подальшої реалізації товарів, займались кредитування виробників товару. Продаж товарів в кредит та надання продавцям авансових платежів належало до високо ризикованих операцій, оскільки торговельні посередники, які збували товари іноземним покупцям, не могли оцінити кредитоспроможність останніх [10, с. 5]. Втім, здійснення фактором фінансування під уступку права грошової вимоги для цього періоду розвитку факторингу не характерне. В цей час не існувало самого поняття факторингу у сучасному його розумінні.

У свою чергу, в період Середньовіччя зароджується та активно застосовуються у комерційній практиці операції торговельного факторингу. Найбільш поширеною у науковій літературі є англійська концепція виникнення факторингу. Представники «англійської» концепції розвитку факторингу, що на сьогоднішній день вважається найбільш поширеною, пов'язують виникнення факторингу саме з XVII ст. Так, за твердженнями Я.О. Чапічадзе, вважає, що факторинг виник у XVI–XVII ст. [11, с. 37]. Однак, посередницькі послуги того періоду, які лягли в основу торговельного факторингу практикувались у країнах континентальної Європи.

Набувши значного розвитку на території континентальної Європи, зазначений факторинг поступово поширюється на територію Англії. Така географія поширення факторингу зумовлена поживавленням торгівлі в Англії. До XIII століття середньовічна Англія залишалась аграрною країною, економіка якої залежала від імпорту товарів з території Франції, Італії, Візантії та ін. країн континентальної Європи [10, с. 4]. Так, фактори слідували з португальцями до територій Східної Індії. Міжнарод-

на торгівля Мілану, Генуї, Ліону, Мадриду та Барселони залежала від факторів, що знали потреби ринку та здійснювали продаж на комісійній основі [10, с. 3]. Підсумовуючи викладене, виникнення факторингу у середньовічній Англії зумовлене розширенням торговельних відносин у тогочасній Європі, припливом італійського капіталу на територію країни в чотирнадцятому столітті, який супроводжувався запозиченням окремих різновидів торговельних операцій, а відтак – правових схем організації торговельної діяльності, що становили елементи правового режиму окремих складових посередницьких операцій у торговельній діяльності, що складатимуть основу торговельного факторингу. З урахуванням цього, факторинг не можна назвати виключно продуктом комерційної практики, яка практикувалась в Британській імперії, оскільки відповідні послуги вже надавались факторами, як торговельними посередниками іншим постачальникам на території континентальної Європи.

В цей період Фактори зосереджуються на реалізації конкретних видів продукції. З урахуванням цього, поглиблюється спеціалізація факторів на купівлі-продажу окремих видів товару [12, с. 20]. Розвиток торгівлі в середньовічній Європі створював практичну необхідність у використанні товарного факторингу як різновиду посередницьких операцій. Так, у 1397 році в Лондоні було створено Блеквел Холл, що послужив місцем проведення торгів для торговців виробами текстильної промисловості як Лондону, так і віддалених територій. Таким чином, на англійському ринку товарів поступово формується окрема категорія посередників – факторів [10, с. 7]. Вже в 1660-х рр. фактори виокремлюються як окремий клас торговельних посередників. Завдяки рішення муніципальної ради Лондону від 1678 року, поняття «фактор» набуло першого публічного визнання та нормативного закріплення як різновид торговельного посередника [10, с. 7].

Фактори того періоду надавали, в основному, торговцям послуги щодо пакування товарів, прийняття товару на зберігання та його реалізації від імені принципала. В окремих випадках, останні могли надавати торговцям кредит та здійснювати авансові платежі в рахунок подальшого надходження коштів

від реалізації товарів принципалів покупцям. Такі функції виконували фактори на ранньому етапі розвитку англійського факторингу. Загалом, до числа функцій англійських факторів належали: 1) зберігання та продаж товару клієнтам; 2) здійснення фінансування клієнтів через авансування вартості поставлених товарів; 3) інформування продавців щодо фінансової відповідальності покупця; 4) гарантування оплати вартості товару з боку покупців за додаткову комісійну винагороду [10, с. 9].

Факторингові операції цього періоду здійснюються за моделлю агентських правовідносин. Практикувалось виконання факторами функції довірчих власників, здійснюючи фізичне володіння товаром, чи товаророзпорядчими документами на майно. Поява такої моделі факторингових відносин зумовлена тим, що тогочасний ринок товарів та послуг характеризується низьким рівнем комунікації між контрагентами. З огляду на це, виникнення факторингу, як різновиду посередництва, зумовлене потребами тогочасного ринку товарів та послуг. Також, у цей період факторингові операції характеризується розширенням сфери спеціалізації факторів, включаючи фінансове обслуговування клієнта у формі кредитів та надання авансових платежів [10, с. 7]. Однак, останній функції не є типовими для факторингу на цьому етапі його розвитку. При цьому основними функціями фактора полягають у наданні послуг з торговельного посередництва, а саме – зберігання, реалізації товарів від імені принципала, що є типовими для товарного факторингу. Таким чином, вести мову про виникнення сучасного фінансового факторингу у цей період не доводиться.

У науковій літературі усталений є підхід про те, що сучасний факторинг, або, як його ще називають, фінансовий факторинг, виник в процесі еволюції товарного факторингу. Аналізуючи періодизацію розвитку факторингу, виділяють два етапи його розвитку: етап становлення «товарного» та етап становлення «фінансового» факторингу. Останній є «нетоварний», при якому у функції факторів не входить продаж товарів від імені принципала [13, с. 63]. Таким чином, критерієм поділу факторингу на товарний та фінансовий є наявність посередницької функції, щодо реалізації товару фактором від

імені принципала, яка залишалась основною впродовж всього періоду існування товарного факторингу.

Водночас, на думку деяких дослідників, в історію розвитку факторингу слід виділяти три етапи розвитку: перший передбачає виконання функції торгівельних посередників, здійснюючи поставку товарів та отримуючи виручку у формі комісійних; другий – виконання факторами функції щодо інкасації дебіторської заборгованості та страхування ризику несплати вартості товару покупцями та веденню кредитних рахунків продавців. На третьому етапі розвитку фактори набувають функцій щодо фінансування постачальника з відстрочкою оплати за рахунок належних з боржника коштів [14, с. 45].

Факторинг завдячує своєму виникненню та еволюції саме розвитку торгівлі між постачальниками Англії та покупцями, які проживали на території Північної Америки. Впродовж зазначеного періоду текстильні фабрики з півночі Англії мали представників на Східному узбережжі Північної Америки, які допомагали в реалізації продукції, а також у підтримці відносин з клієнтами. Еволюція факторингу в цей період не випадково пов'язана саме з Англією. В XV столітті має місце відкриття Американського континенту. Після цього відбувається активне освоєння американського континенту. Цей процес супроводжувався активним заселенням американського континенту переселенцями з континентальної Європи. З моменту прибуття на територію Північної Америки перших поселенців-пілігримів у 1620 році, англійські фактори слідували за ними. Торгівля Англії зі своїм домініоном на території Америки стала життєво необхідною, оскільки переселенці, незважаючи на наявність значних природних ресурсів, були неспроможними самостійно забезпечити свої потреби [10, с. 8]. На факторів покладался обов'язок контролювати масовий імпорт, продаж товарів, отримання платежів та переведення прибутків до Англії. Такі представники були подібними до звичайних оптовиків країни, але почали називатися «факторами». Британським торговцям було вигідно послуговуватись послугами факторів на американському континенті. Наявність факторів на заморських територіях стає вигідною для

англійських постачальників. Фактори поступово вивчають американський ринок товарів та послуг, його потреби, здійснюють зберігання товарів та збут продукції [13, с. 27].

Дослідники розвитку факторингу вважають, що функції факторів зазнали істотної зміни з часів пуританського періоду до початку Реставрації. Активний розвиток факторингу, який супроводжувався появою нових функцій факторів, а відтак – надання постачальникам послуг, які були не притаманні для традиційних послуг з торгівельного посередництва, припали саме на XVII ст., що обумовлено активним розвитком британського бізнесу [14, с. 32].

Поступово, фактори набувають нових знань щодо особливостей реалізованої ними продукції, а також сировини, з якої виготовляють останню. Вивчають попит та пропозицію ринку, законодавство та звичаї торгівлі, якості своїх конкурентів та торгівельних партнерів [13, с. 65]. Завдяки перебуванню на американському континенті та освоєнню американського ринку, фактори набувають спроможності оцінити кредитні ризики для покупця, що в подальшому надає їм можливість для здійснення страхування кредитних ризиків за додаткову оплату. Таким чином, впродовж XVII–XVIII ст. фактори набувають нових функцій зі страхування кредитних ризиків, які виникають при реалізації товарів з відстрочкою платежу, а також здійснюють інкасацію дебіторської заборгованості. Таким чином, виникає функція делькредере, тобто спроможність продавця прийняти на себе ризики кредитоспроможності покупця та покрити його боргове зобов'язання перед постачальником [12, с. 33]. Послуги зі страхування кредитних ризиків та пред'явлення до сплати грошових вимог в подальшому складуть основу факторингу старої лінії, притаманний для американської моделі факторингу, що передбачає надання фактором на користь постачальника повного спектру послуг. Фактори могли надавати постачальникам аванс за товар, який реалізовувався покупцям. Втім, такі послуги надавалися факторами постачальнику, однак, лише в окремих випадках. Практика здійснення факторами наведених різновидів послуг операцій широко практикувалась у торгівельному обороті того періоду. Зазначені послуги надаються

факторами поряд із послугами торговельного посередництва.

Таким чином, в цей період розширюється функціональна спеціалізація діяльності таких факторів. Фактори зосереджуються на виконанні цілого спектру функцій у торговельній діяльності. З урахуванням цього, існують достатні підстави вважати, що використання поняття «функція» для окреслення правового зв'язку між фактором та клієнтом (постачальником) у положеннях Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. є генетично успадкованим.

З урахуванням цього, активний розвиток факторингу та виникнення нового спектру послуг, який охоплювався терміном «факторинг» в цей період є лише відображенням певного етапу його історичного розвитку. Період XVII-XVIII відображає перехідний етап в розвитку факторингу на шляху його еволюції від «товарного» до «фінансового». Однак, стверджувати про його виникнення саме в цей період не доводиться, оскільки фактори продовжують надавати послуги торговельного факторингу.

На думку О.І. Ступницького та В. М. Коверди, протягом XVII–XVIII ст. відбувся поступовий перехід від виконання фактором функцій комісійного посередника до покупки в останніх рахунків-фактур. У той же час, самі автори наголошують на те, що саме в цей період фактори продовжують здійснювати функції щодо збуту та зберігання товару, пошуку покупців [15, с. 8]. Однак, наведений підхід до обґрунтування історичного періоду виникнення факторингу не витримує критики, оскільки передбачає поєднання в одному факторинговому зобов'язанні товарного та фінансового факторингу. Зазначений підхід обумовлений необґрунтованим трактуванням сучасного факторингу, як різновиду торгово-комісійної операції. Однак, сучасний факторинг не передбачає надання послуг з торговельного посередництва. Говорити про виникнення сучасного фінансового факторингу у цей період не доводиться, оскільки факторингові послуги зразка XVII-XVIII ст. не передбачали надання послуг з фінансування фактором постачальника під уступку права грошової вимоги. Фактори факторинг є за своїм змістом товарним.

Втім, беззаперечним залишається той факт, що сучасний факторинг, або як ще його називають – фінансовий факторинг, виник в результаті еволюції послуг з торговельного посередництва, які практикувались при торговельному факторингу. Такий підхід до появи сучасного факторингу, як різновиду зобов'язальних відносин, можна вважати загальноприйнятим в науковій літературі. Своїм виникнення сучасний факторинг завдячує, в тому числі, активному розвитку торговельного посередництва в колоніальну епоху. Аналогічну позицію щодо історії виникнення факторингу поділяє, також, і судова влада. У п.п. 45, 46 Постанови Великої палати Верховного суду від 16.03.21 року за результатами розгляду судової справи за № 906/1174/18 зазначила наступне. Щоб краще зрозуміти природу факторингу доцільно вдатися до історії його появи. Факторинг виник тоді, коли ринки збуту були віддалені від місць виробництва продукції, і фактори відігравали роль зв'язкових між виробниками та кінцевими покупцями. Факторингом у ті часи була, зокрема, посередницька послуга у торговельній діяльності, за допомогою якої виробник (постачальник) товару швидко та гарантовано отримував від посередника (фактора) кошти за товар (навіть до його поставки покупцеві), а покупець (торговець) цього товару отримував відстрочку в його оплаті, завдяки чому міг його перепродати, отримати кошти від кінцевого покупця та розрахуватись ними з фактором. За цю посередницьку послугу фактор отримував винагороду від продавця або покупця (торгівця). З часом розвиток факторинг набув різних видів та форм, перестав бути посередницькою торговельною послугою, а фактор втратив функцію дистриб'ютора продукції [16].

У свою чергу, фінансовий факторинг, який передбачав надання фактором постачальнику коштів під уступку права грошової вимоги передувало появою послуг з інкасації дебіторської заборгованості та страхування кредитних ризиків постачальника фактором. Аналізуючи таку зміну у функціональній спрямованості діяльності факторів, Я. О. Чапчадзе обґрунтувала появу зазначених послуг наступним чином. Дуже швидко фактори зрозуміли, що більш прибутковим є управління бізнесом клієнтів в Америці, ніж просто отримання комісійних від продажу, і перейшли на інкасацію та надання послуг зі страхування кредиту. Зростаюче процвітання

дозволило їм перейти до нової ери інкасування в американській торгівлі, яка пов'язана із пропозицією негайної сплати британським продавцям у момент експорту [11, с. 37].

Окремі науковці вважають, що виникнення факторингу, який, за своїм змістом, є схожим на сучасний, відбулось завдяки розвитку факторингових відносин упродовж XIX століття [17, с. 87]. Період XVIII ст. характеризується активним розвитком капіталістичного способу виробництва. Промислова революція сприяє зростанню механізованого виробництва у США. Зростає кількість заводів та фабрик. Останні поступово об'єднуються у трести. США перетворюються на другу державу світу за обсягом виробництва бавовни та текстилю. Вже в 50 роки XIX століття виробництво бавовни збільшилось вдвоє. Бавовна стає сировиною, що активно побутує в обігу як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Саме на цю сировину припадає 50% американського експорту. Таким чином, з розвитком інфраструктури міст відбувається поступове наповнення ринку товарів. Наведене обумовлює виникнення кризи перевищення виробництва у США [18, с. 87].

У свою чергу, в умовах розвитку виробництва супроводжується протекціоністською політикою уряду США, спрямованою на захист національних товаровиробників. У 1890 році запроваджується митний тариф Маккінлі на імпорту текстильної промисловості, який становив 49% від вартості імпортованої текстильної продукції. Підняття митних тарифів на імпорту текстилю суттєво обмежив обсяги його імпорту на територію США [19, с. 34]. З наведеними змінами у протекціоністській політиці уряду США, укріпленням своїх економічних позицій та послабленням торговельних зв'язків із Великою Британією, на думку прихильників виникнення факторингу у XIX ст., пов'язана поява сучасного фінансового факторингу. Зміни у митній політиці зумовили переорієнтацію факторів із зовнішнього ринку на внутрішній. Також, фактори поступово відмовляються від надання послуг постачальникам-імпортерам. Відбуваються зміни у спеціалізації діяльності факторів. Функції факторів змінюються із посередників при продажу товарів (agent factoring) в суб'єктів, що фінансують виробників товару (credit factoring) [15, с. 8].

Утім, стан правового регулювання факторингової діяльності у XIX ст. свідчить про те, що в цей період практикувався товарний факторинг. Закон Великої Британії «Про факторів» 1889 року врегульовував відносини, пов'язані із здійсненням торговельного посередництва. Відповідно до положень параграфу 1 цього закону, під торговим агентом слід розуміти агента, який у зв'язку із звичним для себе способом проведення бізнесу уповноважений здійснювати одну із наступних функцій: продавати товари; відвантажувати товари в цілях продажу; купляти товари; здійснювати забезпечення товару грошовою масою [20]. Таким чином, зміст законодавчого регулювання факторингу XIX ст. свідчить про хибність твердження про оформлення факторингу, і зокрема фінансового факторингу, як сталого явища саме в цей період. З наведеного можна дійти висновку про те, що функції факторів в цей період зводились до здійснення торгово-комісійного посередництва, а отже, товарний факторинг існував до кінця XIX ст. Такий стан законодавчого регулювання факторингу у цей період є свідченням того, сучасний фінансовий факторинг, як вид зобов'язальних відносин, був невідомим практиці того періоду.

З урахуванням цього, появу фінансового факторингу слід шукати в XX ст. Схожа точка зору щодо виникнення факторингу притаманна для представників американської концепції виникнення факторингу, до числа яких можна віднести Д. Теджа, Дж. Теджа, Д. Флексмен та ін. Як слушно з цього приводу зазначає Пітер М. Біско, до 1890 року фактори виступали торговельними посередниками, що здійснювали продаж товарів на комісійній основі [21, с. 148].

Виникнення фінансового факторингу у XX столітті, знову ж таки, пов'язують з причинами економічного характеру. Поступово зростає необхідність підвищення оборотоздатності обігового капіталу, переведення останнього в грошовий еквівалент. Фінансовий факторинг поступово перетворюється на найбільш ефективний спосіб фінансування, порівняно з існуючими. Крім того, орієнтація факторів на проведенні фінансового факторингу була більш вигідною для факторів, оскільки передбачала більшу прибутковість, порівняно з отриманням комісійних від здійснення торговельного посередництва [12, с. 97]. Із при-

йняттям Factor's Lien Act, фактори починають виконувати функції щодо фінансування клієнтів, взяття на себе кредитних ризиків, ведення бухгалтерського обліку, фінансування клієнта. Таким чином, створюється механізм фінансування, притаманний для факторингу старої лінії (old style factoring) – моделі факторингових відносин, яка практикується на теперішній час [13, с. 76].

У свою чергу, серед прибічників теорії походження сучасного факторингу ХХ століття різняться позиції щодо конкретного етапу його виникнення. У дослідницькій літературі існує версія, згідно з якою факторинг, який передбачав надання послуг притаманним сучасному факторингу, був вперше наданий у 1947 році фінансовою установою «First National Bank of Boston» [15, с. 11]. Поряд з тим, зустрічається думка про те, що сучасний фінансовий факторинг виник в 30-х рр. ХХ ст. [21, с. 120]. Інші науковці пов'язують виникнення фінансового факторингу із прийняттям Торгівельний кодекс штату Пенсільванія, що відбулось у 1953 р. (Єдиний торговий кодекс США). Остання з позицій ґрунтується на тому, що розділ ІХ зазначеного кодексу передбачав можливість проведення факторингових операцій [13, с. 256]. Однак, положення Єдиний торговий кодекс США в цей період не містять окремих нормативних положень, присвячених договору факторингу. Правове регулювання факторингових операцій зазначеним документом здійснюється загальні положення щодо продажу майнових прав. Також, такий підхід не враховує ту обставину, що виникнення відповідних зобов'язальних правовідносин передусє в часі їх нормативному регулюванню.

У 1963 році урядовий орган США по контролю за грошовим обігом відніс факторинг до законних видів діяльності [22, с. 12]. Наведені обставини свідчать про санкціонування державними органами можливості для суб'єктів господарювання здійснювати факторингові операції.

Впродовж 60-х рр. ХХ ст. факторингові послуги активно застосовуються на Європейському континенті. Цей процес пов'язують із поширенням американської продукції на європейський ринок. Активний розвиток торгівлі зумовлював потребу у віднаходженні оптимальних джерел для покриття касових розривів, а також вирішення проблеми неплатежів,

пов'язаних з відстроченням оплати за поставлену продукцію чи надані послуги [15, с. 12]. Більша ефективність факторингу, порівняно з іншими джерелами фінансування сприяє активному його поширенню в підприємницькій практиці на території європейського континенту. Факторинг стає оптимальним засобом покриття дебіторської заборгованості та підвищення ліквідності обігового капіталу.

Поширення факторингу на Європейський континент сприяло поглибленням видовій диференціації факторингових відносин. Якщо в торгівельній практиці США поширеним факторинг старої лінії (old style factoring), що передбачає повне обслуговування клієнта, надання послуг з фінансування клієнта, пред'явлення до сплати грошових вимог, захист від неплатежів, надання гарантій його отримання, ведення бухгалтерського обліку, то європейська модель проведення факторингу (неповний факторинг) передбачає надання декількох з наведених послуг. При цьому, фінансуванням фактором постачальника здійснюється в обов'язковому порядку [23, с. 40]. Можливість проведення неповного факторингу передбачена положеннями Конвенції УНІ-ДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. Пунктом б) ч.2 ст. 1 наведеної Конвенції передбачено, що фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій: фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; пред'явлення до сплати грошових вимог; захист від несплат боржників [9].

Наведені особливості є свідченням того, що в цей час активно формується світовий ринок факторингових послуг. Збільшується кількість суб'єктів, які спеціалізуються на наданні факторингових послуг – банків, інших факторингових установ. Поступово факторингові компанії перетворюються на різновид банківських послуг. Такий процес був характерний для 70–80-х рр. [15, с. 13].

Розвиток факторингових операцій супроводжуються створенням міжнародних факторингових асоціацій, до числа яких належать International Factors Group, Heller International Group, Factors Chain International, Credit Factoring. Так, у 1961 році First National Bank of

Boston спільно з британськими контрагентами створює факторингову компанію Factoring International Ltd., яка згодом перетворюється в International Factoring Group. Схожим чином, у 1968 році створилась інша міжнародна факторингова асоціація – Factors Chain International. Її засновниками виступили Svensk Factoring (фірма-резидент Швеції) та Shield Factors (фактор, створений у Великобританії). У подальшому до цієї асоціації приєдналися ще 19 країн. Остання поширила своє діяльність на Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Австралію, Південну Америку [22, с. 10]. Станом на сьогоднішній день членами цієї асоціації є більш ніж сто юридичних осіб [4]. Зазначене є свідченням формування окремої індустрії надання факторингових послуг.

Наведені асоціації відіграли вагому роль у правовому регулюванні факторингової діяльності. Зазначені суб'єкти забезпечили приватно-правову уніфікацію міжнародних факторингових операцій. Створення міжнародних факторингових асоціацій на міжнародному рівні активізувало процес приватноправової уніфікації у сфері факторингу. Прикладом цьому є розроблення міжнародною факторинговою асоціацією FCI Кодексу міжнародних факторингових звичаїв. У 2002 році останні перейменовані у Загальні правила міжнародного факторингу (Правила GRIF). Останні слугують приватно-правовим регулятором близько 80% обсягу міжнародних факторингових операцій [4]. Подібним чином, міжнародні факторингові асоціації розробляють інструкції DEX, IF exchange та ін. [24, с. 173]. Такі процеси супроводжувались активним узагальненням контрактної практики, розробленням примірних договорів у відповідній сфері.

Процеси розроблення документів, спрямованих на врегулювання транснаціональної факторингової діяльності її учасниками є свідченням формування окремого правопорядку у сфері міжнародних комерційних відносин, спрямованого на врегулювання факторингових відносин ускладнених іноземним елементом – *lex mercatoria*. Відсутність відповідних положень, присвячених врегулюванню приватно-правових відносин на рівні національних законодавств, а також недостатність матеріально-правового регулювання зовнішньоеконо-

мічних відносин зумовило потребу у саморегуляції цих відносин учасниками міжнародних факторингових відносин [25].

Саме такий стан правового регулювання відображає реалії в яких здійснювалась уніфікація приватно-правового регулювання міжнародних факторингових операцій. Розвиток приватно-правового регулювання факторингових операцій на міжнародному рівні відбувся шляхом непрямої уніфікації норм права, спрямованих на врегулювання міжнародних факторингових операцій. Це зумовлено відсутністю окремих правових положень, присвячених регулюванню факторингу національними законодавствами. У свою чергу, зростанням обсягу факторингових операцій в міжнародному комерційному обороті зумовили необхідність розроблення норм матеріального права, спрямованих на їх врегулювання транснаціонального факторингу. Правила GRIF лягли в основу розробки Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 року, яка була прийнята на дипломатичній конференції у м. Оттаві 28 травня 1988 р. [26].

Напрямок правотворчості у сфері факторингу в даному випадку характеризується зворотнім процесом: появою нових відносин між учасниками міжнародних комерційних відносин та їх правового регулювання на міжнародному рівні з подальшим втіленням останніх у положення національного законодавства [27]. Таким чином, спрямованість уніфікації права у сфері міжнародного факторингу суттєво відрізняються від уставленої практики правотворчості у цій сфері.

Зазначені тенденції правотворчої практики у сфері факторингу є свідченням формування уставленої практики проведення факторингових операцій, ускладнених іноземним елементом. Зі змісту ст. 1 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» слідує, що фактор надає постачальнику принаймні одну з наступних послуг: фінансування передбачають надання принаймні двох із наступних послуг під уступку права грошової вимоги: фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; пред'явлення до сплати грошових вимог; захист від несплат боржників

[9]. Враховуючи, що неповний факторинг, який передбачає надання фінансування, поєднаної з однією, чи декількома зазначеними послугами під уступку права грошової вимоги є найбільш поширеним різновидом факторингових відносин, який є найбільш поширеним та часто застосовується у міжнародній торгівлі, існують достатні підстави вважати, що має місце формування звичаю міжнародної торгівлі.

У свою чергу, розробка правового регулювання факторингу на міжнародному рівні стимулювала відповідні правотворчі процеси на національному рівні. В окремих країнах континентальної Європи здійснюється підготовка окремих нормативних актів, призначених для регулювання факторингових операцій, прикладом цьому є Україна. У положеннях національних законодавств усуваються зайві формальності, які перешкоджають проведенню факторингових операцій. Положення ст. ст. 1218, 1227 та 1526 ЦК Королівства Іспанії не створювали належного правового режиму для глобальної уступки права грошових вимог. В подальшому, в ході законодавчих змін, внесених Закон Королівства Іспанії від 21 лютого 1999 року передбачена можливість здійснення уступок як існуючих, так і майбутніх прав грошових вимог, що пристосувала національне цивільне право до практики проведення факторингових операцій [27, с. 14]. Таким чином, наведене зумовлює поступову гармонізацію національного законодавства із міжнародними правовими актами у сфері факторингу.

Висновки. Розбіжності в підходах щодо етапів виникнення факторингу зумовлені неоднозначним трактуванням «факторингу», як різновиду зобов'язальних відносин, міждисциплінарним характером факторингу, оскільки такий виступає об'єктом вивчення як юриспруденцією так і економічною теорією.

Сучасний фінансовий факторинг, який передбачає фінансування під уступку права грошової вимоги виник в процесі еволюції товарного факторингу, за результатами якої втратив ознаки комісійно-посередницьких операцій, які передбачали реалізацію факторами товарів від імені принципала, зберігання товарів, надання інших видів посередницьких послуг. Факторинг, який передбачає надання фактором клієнту (постачальнику) фінансування та супутніх йому послуг виник саме у ХХ столітті. В цей період час правотворча практика на міжнародному рівні формалізувала правову конструкцію, яка відповідає змісту зобов'язань за договором факторингу, ускладнених іноземним елементом, створивши відповідне для цього правове регулювання. Національні законодавства та правозастосовча практика адаптуються до потреб забезпечення оптимального правового регулювання факторингових операцій.

Напрямки уніфікації правового регулювання транснаціональних факторингових операцій засвідчують, що сучасний факторинг, врегульований положеннями Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг», є продуктом торговельної практики та має звичаєву природу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Не лише кредити. Як факторинг може здешевити вартість позик для бізнесу. Українська правда. *Економічні правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/22/708035/> (дата звернення : 20.08.2024).
2. Концепція реформування регулювання факторингу в Україні. *Національний Банк України* : офіційний веб-сайт. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_2023.pdf (дата звернення 20.08.2024).
3. Ostheimer D. *Moglichen des Factorings*. Berlin, 1995. 188 p.
4. Kristin DeAnn Gabriel *The History of Factoring*. URL : <http://ezinearticles.com/?The-History-of-Factoring&id=3158431> (дата звернення 19.08.2024).
5. *Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн* : у 2 т. Т. 1. / за ред. В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 1998. 504 с.
6. *Основи римського приватного права* : підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х. : Право, 2008. 224 с.
7. *Diversified Financial Services, History of Invoice Factoring*. 33 p. URL: <http://dfsfactoring.com/history-of-invoice-facto-ring.html> (дата звернення 30.07.2018).
8. Підпригора О. А. *Основи римського приватного права* : підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1997. 333 с.

9. Про міжнародний факторинг: Конвенція УНІДРУА. Міжнародний документ від 28.05.1988. Законодавство України : База даних/ Верхов. Рада України. Дата оновлення: 11.01.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210 (дата звернення 15.08.2024).
10. History of Invoice Factoring. The Bureau of National Affairs, Inc. 2011. 30 p. URL: <https://fci.nl/en/about-factoring/literature/history-of-factoring.html>
11. Чапічадзе Я. О. Договір факторингу : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.03. Університет внутрішніх справ. Харків, 2000. 191 с.
12. Westlake M. Factoring. Publisher : Pitman, 1975. 162 p.
13. David B. Tatge, Jeremy B. Tatge, David Flaxman American Factoring Law, Bureau of National Affairs, 2009. 856 p.
14. Salinger F. R. Salinger on Factoring: The Law and Practice of Invoice Finance: 4th edition. Sweet & Maxwell, December 13, 2005. 450 p.
15. Коверда В. М., Ступницький О. І. Сучасний факторинг: ефективність торговельних операцій та управління корпоративними фінансами : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 255 с.
16. Постанова Великої палати Верховного суду 16 березня 2021 р. у справі за № 906/1174/18 . Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342866> (дата звернення 04.07.2024).
17. Bickers M. Factoring in UK. 8th edition. / M. Bickers. 2003. 232 p.
18. Alan Greenspan, Adrian Wooldridge Capitalism in America: A History, New York: 2018, Penguin Press, 476 p.
19. Bekker Marie-Renee, Klaper Leora, Udell Gregory F. Financing small and medium-sized enterprises with factoring: global growth and its potential in Eastern Europe. World Bank Publications. 2004. 43 p.
20. Factors Act 1889 : Legislative Act of UK dated from 26th August 1889. База даних / Legislation.gov.uk. Дата оновлення : 01.02. 1991. URL: <http://www.Legislation.gov.uk/ukpga/Vict/52-53/45> (дата звернення 15.08.2024).
21. Peter Meldrum Biscoe Law and Practice of Credit Factoring / P. M. Biscoe. Butterworths, 1975. 229 p.
22. Пальчук О. І. Факторинг на ринку фінансових послуг. Київ, 2011. 164 с.
23. Report of the working group on international contractual practice on the work of its 25th session. Dated from May 4-22, 1992. No A/47/17. UN General Assembly. офіц. веб-сайт. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n92/359/28/pdf/n9235928.pdf?token=ASGXfXx2WAWBwWE9TL&fe=true> (дата звернення: 21.08.2024).
24. Тараба Н. В. Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням : дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.03. Київ, 2007. 223 с.
25. Matthew T. Davidson The Lex Mercatoria in Transnational Arbitration: An Analytical Survey of the 2001 Kluwer International Arbitration Database. URL: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/davidson.html>
26. M. S. Siddiqui General rules for international factoring. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/general-rules-for-international-factoring/238828414#2>
27. René David The Methods of Unification. *American Journal of Comparative Law* (1968) P. 13–27. URL: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/david.html>
28. Osma A. «Spain is different» Or is not? A comparative review of the Legal Regulation on Factoring in Spain and in the 1988 UNIDROIT Convention of International Factoring / *International Trade Law Journal* Volume 18. Number 2, Summer 2010. P. 3–22.